

SARAFIN KATICA:

" SJEĆANJE NA MOG SUPRUGA FRANJU SARAFINA "

I dio

L e g e n d a :

- 25 stranica autoriziranog teksta kucanog na mašini;
- sjećanja notirana 12.novembra 1974.i 30.maja 1975. godine u kući Katice Sarafin;
- SADRŽAJ SJEĆANJA: biografski podaci o članovima porodice; uključivanje Franje Sarafina u sindikalni i partijski rad; politički rad Franje u Banjoj Luci i uključivanje Katice u rad RKUD "Pelagić" i aktivnost ženskog pokreta; velika provala u Banjalučkoj partijskoj organizaciji 1936.godine; hapšenje Franje i njegovo protjerivanje iz Jugoslavije; događaji u političkom životu i ličnosti iz radničkog pokreta; odlazak Franje Sarafina u Španiju.

F R A N J O   S A R A F I N

Poznavala sam se sa Franjom od 1922.godine, u vrijeme kada je još bio šegrt kod stolara Hajriha Vinterkona u Bijeljini. Kod istog poslodavca radio je i Alija Alijagić kao kalfa. Alija je za Franju bio uzor u svakom pogledu, kao čovjek i drug, kao dobar radnik i vrstan majstor, a ponajviše kao učitelj u klasnom političkom opredeljenju. Alija je volio Franju, a Franjo ga je i volio i izuzetno cijenio jer ga je upućivao u poslove struke i sadržaje klasne borbe radnika. Bili su i prijatelji.

Kada je Alija krenuo u već poznatu akciju, Franjo ga je ispratio. Na ispraćaju, Franjo mu je nešto dobacio, a Alija je odgovorio: "Biće krvi!". Kako mi je kasnije govorio, Franjo odmah nije shvatio smisao tih riječi. To je tek shvatio poslije atentata na ministra Draškovića. Tek je onda shvatio odlučnost Alije Alijagića da kroz atentat izrazi svoju mržnju prema klasnom neprijatelju. O klasnom neprijatelju proletarijata Alija je Franji često i mnogo govorio. Tako je pod uticajem Alije Alijagića počeo oblikovati svoja politička i idejna opredeljenja i moj suprug Franjo.

Godine 1925. oputovala sam u Dubrovnik kod svoje sestre Vikice Badinski, koja je radila kao kuharica kod bogatog veletrgovca Bernarda Hajona. Sestra me je pozvala da dođem na upražnjeno mjesto sobarice kod istog poslodavca. Stanovale smo u ulici sv. Josipa kod istoimene crkve.

Budući da smo se već zabavljali, Franjo je namjeravao da dođe u Dubrovnik, ali ja na to nisam pristala. Naime, ni svoj boravak u Dubrovnik nisam smatrala dugotrajnim.

Franjo je tada otišao u Lukavac, gdje su mu već bile dvije njegove sestre: Reza Maršalek i Jelena Pečl. Našao je posao u Sodari "Lukavac", ali kada je došao nisu ga

htjeli zaposliti. Da ne bi bio besposlen, Franjo je tada počeo da pravi namještaj za svoju sestričnu Franciku Maršalek, koja se tada spremala za udaju. Ona se kasnije udala za Ivicu Tauša, koji je tada radio u Fabrici vagona u Slavonskom Brodu.

Kada je završio izradu namještaja, Franjo je pokušao da otvori samostalnu stolarsku radionicu u Puračiću kod Lukavca. Radionicu je otvorio, ali je posao jako slabo išao jer nije bilo narudžbi. Nakon 5-6 mjeseci Franjo je konstatirao da u tom selu nema nikakve perspektive. Stoga je zatvorio radionicu i otišao u Tuzlu 1926. godine. Ne znam kog je mjeseca došao u Tuzlu jer se baš u to vrijeme na mene naljutio jer mu nisam poslala svoju sliku koju je od mene tražio, već neku sliku iz novina. Zbog toga mi nije ni pisao. Moglo je to biti negdje sredinom ljeta 1926. godine jer sam se u jesen iste godine vratila u Bijeljину. U Tuzli je radio u velikoj stolarskoj radionici Florijana Štrausa.

U Bijeljину sam doputovala u septembru 1926. Kada je Franjo doznao da sam doputovala u Bijeljину, napustio je posao u Tuzli. U Bijeljину je došao u decembru 1926. Našli smo se i spor je bio izgledjen. Tada me je upitao da li bih se za njega udala. Odgovorila sam neodređeno. Nastavljali smo zabavljanje. Za božić 1928. godine mi smo zaručili, a 22. marta 1929. godine vjenčali.

Franjo se tada zaposlio kod privatnog zanatlije Ljubinkovića. Kod ovog poslodavca radio je sve do našeg vjenčanja. Rad je kod njega napustio u junu 1929.

Nakon vjenčanja stanovali smo kod moje tetke Ilone Paracki. Njena je kuća bila udaljena svega 6 zgrada od moje roditeljske kuće. Poslije udaje Franjo mi više nije dozvolio da radim. Inače, prije toga radila sam kod bogataških kuća dr. Voje Kecmanovića, Haima Pape, advokata Violonia, trgovca i gostioničara Drage Vasilića. Franjo mi nije dozvolio da radim jer se plašio da ga drugovi ne zadirkuju kako se znao oženiti, a da nije u stanju da ženu izdržava.

Franjina sestra Lina Meder sa šogorom Karlom Me-

derom pozvali su nas u Zvornik. Lina je tada držala narodnu kuhinju, a Karlo mesnicu. Prihvatili smo poziv za preseljenje da bismo s njima zajedno radili i prihode dijelili. Ja sam sa Linom radila u kuhinji, a Franjo je radio u mesnici. Sav posao u mesnici pao je na Franju. Karlo je inače bio pijanica i vrijeme je provodio u gostionici. I Franjo i ja radili smo po cijeli dan, a posao je bio veoma naporan i skoro bez odmora. Sva obećanja pala su u vodu. Bili smo potpuno izigrani jer smo dobivali samo stan i hranu, a sav novac su ubirali Lina i Karlo Meder. Po "rodjačkoj" liniji su nas totalno pljačkali, a u poslu izrabljivali, više i teže nego bilo koji drugi poslodavac.

U Zvornik smo otišli u junu, a vratili smo se nakon tri mjeseca siromašniji nego što smo otišli. Naše razočarenje je bilo potpuno. Izigrali su nas na najgori mogući način. Franjo je krenuo u Bos. Brod da traži posao, a ja sam ostala kod mojih roditelja Pavla i Vere Bađinski (rođjene Dujmović). Otac i majka živjeli su od prodaje povrća i mlijeka. Prihodi su bili veoma niski tako da su i sva djeca morala raditi i u kući i kod privatnika (brat Ivan i sestre Ilonka, Rožika, Tereza, Vikica, Katica i Vera). Porodica je bila brojna, a prihodi su bili mali tako da su roditelji jedva sastavljali kraj s krajem.

Franjini roditelji živjeli su u susjedstvu. Stanislav i Katarina imali su brojnu porodicu: sinovi Johan, Tonči-Tunjo, Martin i Franjo i kćeri Marija, Jelka, Reza i Lina. Stanislav je inače bio nemiran duh. Putovao je u Ameriku i Poljsku. Na kraju, najduže se primirio u selu Radovanj kod Slavonskog Broda, opština Oriovac. Kad je Franji bilo šest mjeseci napustili su selo Radovanj i preselili se u Lukavac, gdje su već dvije Franjine sestre živjele kao udate žene. U Lukavcu je Stanislav radio na raznim fizičkim poslovima nekvalifikovane prirode jer nije imao ni škole ni bilo kakvog zanata. Teško su živjeli iako su ga djeca tu i tamo pomagala.

Preselili su se u Bijeljину kada je Franji bilo oko 5 godina. U Bijeljini je Franjo pohađao osnovnu školu.

Nakon završetka osnovne škole slijedilo je izučavanje zanata. Franjin otac je tada radio kao nadničar kod bega Ibrahimbega. Radio je na svim poslovima od obrade zemlje, čišćenja stoke i kuće do vožnje fijakera. Umjesto novca dobivao je u naturalnim proizvodima, uključivši i pravo stanovanja u zgradi koja je bila vlasništvo Ibrahimbega.

Uslovi za život bili su veoma teški jer se moralo raditi cijelog dana. Bio je sluga za sve poslove, a novčana primanja bila su više milostinja nego najamnina. Zbog takvih uslova života podrasla djeca materijalno su pomagala svoje roditelje, ali je sve to bilo nedovoljno.

U Bos. Brodu Franjo je našao posao u stolarskoj radionici Ivice Kompara. Jedno vrijeme radio je i kod Lukića. Tri mjeseca je radio dok je skupio nešto novaca i našao odgovarajući stan. Tada sam i ja došla u Bos. Brod i tamo sam rodila našeg sina Rudića.

Međutim, za novorođenče nisam dobila hranarinu. Zbog toga je Franjo podnio tužbu Okružnom sudu. Kada je bila zakazana rasprava u Okružnom sudu u Banjoj Luci, jer je Socijalni zavod osporavao pravo na naknadu, Franjo je našao novac za put i krenuo u Banju Luku. Nestrpljivo sam očekivala rezultat jer smo se nalazili u teškim materijalnim prilikama. Franjo je tražio mogućnost drugog zaposlenja jer mu poslodavac nekoliko mjeseci unazad nije isplaćivao najminu.

Takvu mogućnost zaposlenja Franjo je našao u Banjoj Luci. U to se vrijeme radila zgrada Niže poljoprivredne škole u Banjoj Luci i bilo je dosta poslova stolarske struke, naročito u izradi vrata i prozora. Nije mi poznato ko ga je o poslovima obavjestio, ali znam da se izravno obratio upravi Niže poljoprivredne škole.

Poslije spora u sudu, u maju 1930. godine, javio mi se pismom da će ostati da radi u Banjoj Luci. Obavijestio me je da će potražiti stan i da će me ubrzo pozvati da dođem.

Na sudu je spor dobiven. Hranarina nam je sa zaostacima isplaćena. Kroz tri nedelje dobila sam poziv da doputujem. U junu 1930. godine došla sam u Banju Luku.

Nastanili smo se na Laušu, u tzv. "kućarima Šmita", krajnje bijednim stanovima koje je izdavao trgovac Joco Šmit.

Ti stanbeni objekti bili su iznad same Crkvene. Osnovna briga vlasnika bila je da ubire stanarine, u čemu nije imao obzira, a ne i da održava stanove. Imali smo samo sobu i kuhinju. Stan je bio vlažan, a povrh svega kuhinja je i prokišnjavala. Stanodavac Joco Šmit nikako nije htio da popravlja krov, a još manje da vrši druge popravke. U takvim teškim uslovima rodila sam i dvoje ženske djece, Jelicu (13. aprila 1931. godine) i Adelu (1932. godine). Adela je poslije četiri mjeseca umrla zbog bolesti izazvane prehladom. U tim nehigijenskim uslovima i hladnoći Adela se teško razbolila i ubrzo umrla. Bio je to još jedan težak udarac pored onih koje smo primali u neizvjesnosti da li ćemo biti izbačeni na ulicu. Stanodavac nas je u nizu navrata pokušavao da izbaci iz stana u zimskim danima kada nam je bilo najteže. Joco Šmit nije pokušao ni da shvati naše teško stanje. Gazda nije bio ni malo strpljiv da sačeka par mjeseci dok prodje zima. Būdući da zimi nije mogao naći posao, Franjo nije imao sredstva da plati kiriju od 300 dinara. Uvjeravao je vlasnika da će dug vratiti od prve zarade na početku sezone, ali su sve molbe bile uzaludne. Gazda je ostao nemilosrdan. Svakog smo dana i časa očekivali da budemo izbačeni.

U tim teškim časovima Franjo se požalio stolaru Anti Lioviću. Anto Liović ga je pozvao da stanuje u njegovoj kući dok ne nađe drugi stan. Istjerani od Joca Šmita u zimu 1932/33. godine prešli smo u nedovršenu kuću ante Liovića. Dobili smo jednu sobu koju je Franjo adaptirao za stanovanje. Zdravstveno stanje Adele se pogoršalo i ona je u roku od četiri dana umrla.

Kuća Liovića bila je u produžetku tzv. Ciganiluka u Čermetani pod Starčevicom. Tu smo ostali svega tri mjeseca. Iako nam je Anto Liović želio pomoći, njegova žena bila je protiv toga.

Posredstvom nekih članova Partije nađen je novi stan, gdje smo se u proleće 1933. godine preselili. Stan je bio u kući Kađe, čijeg se prezimena ne sjećam, na samoj obali Vrbasa na Hisetima. U kući smo zajedno stanovali sa Jakobom i Evom Šmit. Eva Šmit bila je moja prija jer je moja sestra Vera bila udata za njenog brata Milana Has-a. Mi smo

sa Evom i Jakobom i ranije stanovali u Šmitovim kućarima. Oboje su jako voljeli našu djecu, a svoju nisu imali. Jakob je bio stolar i parketar, a radio je zajedno sa Franjom. Bili smo veoma, veoma bliski.

Pošto je kuća pomenute Kađe bila veoma prostrana, zajedno smo se u nju uselili, oni iz "Šmitovih kućara", a mi iz kuće Ante Liovića. Opet smo bili zajedno da zajednički dijelimo i zlo i dobro.

Mislim da je Franjo i našao ovu kuću zbog nje-
ne lokacije. Bila je uvučena i na samoj obali Vrbasa. Bila je veoma pogodna za organizovanje sastanaka jer se iz nje izlazilo na samu obalu. U tu kuću su nam dolazili Vilko Vinterhalter, Ethem-Leda Karabegović, Idriz Maslo, Muhamed Kazaz, Nikica Pavlić, Ferid Hasanbašić, Ivica Makor i mnogi drugi.

Dok smo živjeli u očajno teškim uslovima na Laušu pomišljala sam da mene i troje djece bog kažnjava. Teški su bili uslovi u svakom pogledu: očajni stanbeni uslovi, nezaposlenost Franje, nedostatak sredstava za život, hladnoća i bolest djece. Sve se na nas okomilo. Iako nam je bog kome sam ~~komunicirala~~ se molila okrenuo leđa, iznenadilo me je kad je Franjo rekao da boga nema.

Iako sam vidjela i znala da Franjo ne vjeruje u boga, ipak su me njegove riječi iznenadile. Franjo nije pokušavao da suzbije moju religioznost. Imali smo premnogo briga, težak život uz periodičnu prisutnu glad. Franjo me je želio i nije želio da preopterećuje suzbijanjem religioznosti i političkim temama.

Kasnije sam doznala da se zbog toga Franjo požalio Aci Miloševiću. Aco Milošević je došao u Banju Luku po partijskom zadatku, kako sam kasnije čula, a radio je kao parketar u toku izvodjenja radova na izgradnji Hrvatskog doma "Nada" i tzv. činovničkih zgrada u današnjoj ulici JNA. Čini mi se da ga je on, a i neki drugi članovi Partije, savjetovao kako da postupi. Franjo je počeo da donosi razne knjige na čitanje (Luj Sinkler, Džek London, Maksim Gorki itd.) i preporučavao da ih pročitam. Insistirao je da za to nadjem vrijeme. Kasnije smo zajedno komentarisali dijelove teksta. Sve je to izvedeno nekako nenametljivo.

Franjo mi ništa nije govorio o svom ilegalnom radu. Taj ga je rad okupirao. Kasno je dolazio kući, a ja sam to pogrešno tumačila. Dolazilo je i do sporova, a on mi ništa nije smio objašnjavati. Osjećala sam se zapostavljenom i napuštenom. Često sam plakala jer se svega toga nakupilo u tolikoj mjeri da nisam vidjela ni izlaz ni perspektivu.

Jednog dana, tako, sjedila sam i plakala držeći u krilu malu bebu Adelu. Izgubila sam svaku perspektivu, a na svakoj strani zjapila je provalija. Smatrala sam da me i Franjo napustio i da ne brine ni o meni ni o djeci. Mislila sam da je on našao neku drugu ženu, a ni na kraju pameti nije mi bilo da je baš tada bio okupiran partijskim radom. Tak kasnije sam od Franje doznala da je i njemu bilo veoma teško jer se nije usudjivao da mi sve otvoreno kaže, a partijski zadaci bili su takvi da ih je neodložno morao izvršavati. U tim teškim trenutcima došla je u kuću Ruža Oljača. Zatekla me je uplakanu. Poznavali smo se iz vidjenja jer je jednom došla u naš stan, a drugi put samo u dvorište Šmitovke.

Ruža me je upitala zbog čega plačem. Podbula od plača jedva sam odgovorila.

- "Vidiš i sama, Ružo, vidiš li ovu provaliju? Nemam nikakvog izlaza! Franje nema nikada kod kuće. Nemamo ni sredstava ni uslova za život!"

- " Hajde, Katice, da malo zagrijemo vode. Ja ću ti okupati djecu."

Ruža je tako odagnala moje sumorne misli prebacujući razgovor na sasvim drugu temu. To me je razvedrilo u trenutcima kada sam pomišljala da sam napuštena od cijelog svijeta. Ružin dolazak i prijateljski pristup značili su mnogo za mene, što nikada ne mogu zaboraviti.

- " Ja volim da radim oko djece. Neka, ja ću ih okupati!", odgovorila je Ruža kada sam u prvi mah odbijala njenu pomoć. Kupala je djecu i mi smo razgovarale o običnim svakodnevnim pitanjima.

Počela nam je redovno dolaziti. Uvijek se trudila da njen dolazak bude nenametljiv i, kao, slučajan. Jednom je tražila konac da sašije kaiš od sandale. Bila je izuzetno tak-

tična i neposredna. Svojim je pristupom ulivala povjerenje.

Jako sam je voljela. Pošto je bila student, a njena majka penzionerka, jednom u ljeto kada je Franjo radio i ostvarivao zaradu, predložila sam mu da Ruži kupimo jedne sandale. Franjo se samo nasmjehao. Vjerovatno je to bio njen metod da u kuću dolazi sad za ovo sad za ono, a da sve izgleda spontano, nenamješteno, blisko. Uvijek sam je željela vidjeti u našem stanu, uvijek mi je bila dragi gost i prijatelj.

Aco Milošević je dolazio u naš stan na Laušu. Nedeljom bi obično ostajao kod nas na ručku. Aco i Franjo obično su pravili šegu na račun religije i boga, ali nikada nisu u mom prisustvu pričali o sindikalnim i partijskim stvarima. Obojica su obično izbjegavali da razgovaraju o delikatnim političkim temama, mađa su obično razgovarali dosta opsežno o društvenim prilikama.

Ruža Oljača mi je pristupala nenametljivo, ali veoma vješto. Govorila bi mi obično ovako: "Vidiš, Katice, ja sam u školi učila... ovo-ono". Naj taj me način postupno uvodila u mnoge društvene probleme. Nisam ni postala svjesna svega toga, a već sam se interesirala za mnoga pitanja. Uvijek se tu Ruža našla da mi ih objasni jasno i temeljito.

Premda sa Franjom o tome nisam razgovarala, ubjedjena sam da je Franjo počeo donositi knjige na njenu inicijativu. Kada sam počela sama čitati, Ruža me je, onako uzgred, počela pitati o sadržaju knjige. Željela je da provjeri kako sam shvatila pisca, šta sam uočila u cijelom sadržaju ili jednom njegovom dijelu. Željela je da čuje moje mišljenje i objašnjavala bi mi sve ono što nisam odmah uočila. Nisam ni primjećivala kako ona postepeno na mene utiče, kako sugestivno djeluje. Tek sam kasnije to mogla da konstatujem. Bila je zaista izuzetan čovjek, veoma drag.

Kad Franje nije bilo u kući do kasno u noć čitala sam knjige. U društvu knjiga i kućnih poslova prolazilo je vrijeme veoma brzo. Svoje zadržavanje Franjo je objašnjavao sindikalnim radom, najčešće sastancima. Njegova sindikalna aktivnost bila mi je i draga jer sam bila svjesna da se bori za interese radničke klase. Međutim, još nisam

znala da se pod firmom sindikalnog krije i njegov partijski rad, ali sam po nešto i sama naslućivala.

Franjo je u to vrijeme radio kod privatnog stolara Ostoje Radišića. Sa grupom drugih radnika jedno je vrijeme preuzimao parketarske poslove u zajedničkoj i svojoj režiji. Sa njim su radili Jakob Šmit i Iso Altarac, a povremeno i Aco Milošević. Neko je vrijeme radio sa Ivicom Makorom kod stolara Ive Šimleše.

Kada smo se preselili kod Kađe u kuću kraj Vrbasa počeli su nam veoma često dolaziti mnogi drugovi. Dolazili su u posjete, ali u kući u mom prisustvu o političkim pitanjima uopšte nisu razgovarali. Mislim da su se samo dogovarali o terminima i mjestu sastanaka. Pomalo sam slutila da naša kuća predstavlja neku vrstu veze među drugovima.

Jednog je dana Franjo napisao dopisnicu Vesi Masleši, koja je prouzrokovala neželjene posljedice. Naime, u tekstu je bilo rečeno kako seljaci dogone ovce pred Opštinski odbor i bune se zbog nedostatka hrane za stoku. Usput je naveo da sam i ja uznapredovala.

Prije nego što objasnim posljedice pisanja ove dopisnice željela bih napomenuti da je, što mi je Franjo kasnije rekao, na partijskim sastancima bilo riječi o tome u kom obimu članovi Partije utiču na ideološko izgrađjivanje svojih supruga. Sa ovim u vezi, jednom je Aco Milošević rekao da član Partije ne može da bude član ukoliko ne potisne religioznost kod svoje žene, ukoliko ne uspjeva da svoju suprugu razuvjeri da boga nema, ukoliko ne uspjeva da na nju politički utiče. Kada mu se ranije jednom prilikom Franjo žalio zbog mene, Aco Milošević mu je rekao: "E, onda, ti se od nje moraš rastati!" Franjo taj prijedlog nije poslušao jer je vjerovao u mene. Moje je političko obrazovanje Franju obrađovalo pa je to napisao u dopisnici upućenoj Vesi.

Ova je Franjina dopisnica pala u ruke policiji jer je baš u to vrijeme Veso bio uhapšen. U to je vrijeme bio uhapšen i Aco Milošević. Za Vesino hapšenje Franjo nije znao pa je sva pošta upućena na adresu Vese Masleše dolazila u ruke policijskih organa. Da je Franjo pisao i pismo, bio bi isti

slučaj kao sa pomenutom dopisnicom mada je njen tekst bio otvoren. Konačno, tekst dopisnice nije bio takav da bi način saopštenja vijesti mogao biti politički sumnjiv.

Nekoliko dana poslije pisanja dopisnice došli su policijski organi, nekoliko agenata i jedan policajac, da uhapsu Franju. Uhapsili su ga u kući. Mislim da je to bilo u aprilu 1933. godine.

Čim su Franju odveli, Eva i Jakob Šmit i ja odmah smo se sporazumjeli da iz kuće odstranimo sve ono što bi Franju moglo teretiti, čak i ono što bi u drugim prilikama bilo beznačajno. Budući da pretres kuće nije bio izvršen, očekivali smo da će se agenti ubrzo vratiti. Sve pribilješke i knjige odmah smo pokupili, zamotali dobro u krpe i stavili u kantu od vode. S tom kantom izašao je Jakob iz kuće kao da ide po vodu. S tom je kantom otišao do obale i u jednu skrovitu šupljinu sve stavio. To se sklanjanje materijala iz vana nije moglo vidjeti. Sve je izgledalo uobičajeno. ~~Jar~~ ~~je~~ u povratku Jakob zagrabio vodu u kantu i unio u kuću. Svi smo mogli odahnuti.

Nije prošlo ni pola sata, a već su u kući bila dva agenta i policajac. U kući su sve ispreturali, pa čak na mjestima podizali i drveni pod. Na jednom mjestu gdje se podizao pod zabijelio se komad papira. Agent je povikao: "Evo hartije!". Međutim, bio je to dio starog bukvara koji je ostao pod podom još iz vremena kada je pod stavljan. Po-
kunjeni su ubrzo napustili kuću.

Od Franje sam kasnije doznala da su ga naročito ispitivali kako se i od kada poznaje sa Vesom Maslešom. Na to su bacili težište svoje istrage. Naslućivali su političku vezu i nastojali su da je utvrde i dokažu.

(P r e k i d)

12. novembra 1974. godine

Banja Luka

(Katica Saražin)

(N a s t a v a k)

Franjo je bio u policijskom zatvoru jedno šest do sedam dana, a onda su ga u okovima sproveli u zloglasnu beogradsku Glavnjaču. Kasnije mi je pričao da su ga u zatvoru tukli da bi ga prisilili na priznanja.

Aco Milošević bio je dobar poznanik Vese Masleše. Tek kasnije sam od Franje saznala da je on upućen po partijskom zadatku u Banju Luku od Vese Masleše i da je s njim bio u izravnoj vezi. Dok smo se nalazili na stanovanju u Šmitovim kućarima, Aco nam je dolazio u posjete. Nakon toga on je oputovao za Beograd i više se nije vraćao. Međutim, dosta dugo s njim se Franjo dopisivao. Aco je bio blizak poznanik i Vese Masleše i Paje Popovića, brata književnika Jovana Popovića. Čula sam da su Paju Popovića i Acu Miloševića u prvim danima okupacije 1941. godine Njemci likvidirali.

Duže vremena bila sam ljuta na Acu Miloševića, ali sam tek kasnije shvatila da je on bio sasvim u pravu jer član Partije treba da u svom bračnom drugu ima i svom političkog istomišljenika i saradnika. To je osobito bilo važno za ilegalne uslove života i rada.

Dok se Franjo nalazio u zatvoru sjećam se da je mene i djecu u par navrata posjetio Muhamed Kazaz, a jednom i Ferid Hasanbašić. Ove su mi posjete bile drage jer sam osjetila brigu drugova i shvatila da nismo sami.

U vrijeme dok smo stanovali kod Kade, zajedno sa Evom (koju smo zvali Efika) i Jakobom Šmitom, u kuću su često dolazili Idriz Maslo, Vilko Vinterhalter, Ethem-Leda Karabegović, Muhamed Kazaz, Kasim Hadžić, Ivica Makor i drugi.

U beogradskoj Glavnjači Franjo je bio zatvoren jedno osam dana. Nisu mu mogli ništa više dokazati osim pomenute dopisnice. Priznanja nisu mogli iznuditi i vratili su ga u Banju Luku, gdje su ga držali u policijskom zatvoru daljnjih tri do četiri dana. Pustili su ga iz zatvora, ali smo primjetili da policijski organi vrše nadzor nad njegovim kretanjem. Franjo se iz policijskih kandži izvukao zahvalju-

jući najviše činjenici što prilikom pretresa policijski organi u kući nisu ništa našli.

Poslije povrata iz zatvora Franjo nije uspio da nađe stalno zaposlenje. Radio je kao sezonski radnik kao i Jakob Šmit, a ti su poslovi bili sporadični. Teško se živjelo.

Tek negdje u proleće 1934. godine, negdje u maju ili junu, dobio je stalni posao u Pilani "Bosna Bois" kao drvodeljaš u stolariji. Posao je dobio putem partijske veze i po partijskom zadatku da obrazuje partijsku ćeliju.

U međuvremenu, mi smo se premjestili u novi stan. Napomenula bih da sam omaškom prethodno rekla da smo prije stanovali kod Kade pored Vrbasa, a potom kod Ante Ilovića na Čerimetani. Bilo je obratno. Tek poslije onih peripetija u kući Ilovića, uspjeli smo da dobijemo stan u kući Jovića u Dobraševoj ulici. No, tu se nismo dugo zadržali jer je Franjo poslije dobivanja zaposlenja uspio da od firme dobije i stan. Ubrzo za Franjom dobio je posao na Pilani i Jakob Šmit. Uzeo je stan na Medenom polju u neposrednoj blizini mosta na Pilani, kod nekog Brenera, po nacionalnosti Slovenca.

Iz onoga što mi je Franjo kasnije pričao sazna-
lam sam da su u partijskoj ćeliji bili: Franjo Sarafin, Ivan Sigler, Franjo Lemajić i Jakob Šmit. Za formiranje partijske ćelije ispred Mjesnog komiteta bio je zadužen Idriz Maslo. On je u početku i rukovodio radom.

Najamnina u Pilani bila je veoma niska, po satu manja nego što je mogao zaradljivati za sezonski rad. No, ipak, bilo je to stalno namještenje na koje je otišao po partijskoj direktivi u vrijeme kada se prišlo formiranju partijskih ćelija u industrijskim preduzećima.

Čini mi se da je Franjo radio sa radnicima na Pilani još i ranije po sindikalnoj liniji. Franjo je uveo u Partiju i Ivicu Suglera i Franju Lemajića. Koliko se sjećam, Ivica Sigler bio je tokar, a Franjo Lemajić kao bravar na gaterima. Jakob Šmit radio je u stolariji. Sigler i Lemajić primljeni su za članove Partije tek po Franjinom dolasku na Pilanu, tj. 1934. godine. Ne znam da li su oni primljeni u vrijeme samog obrazovanja partijske ćelije u Pilani ili nakon toga.

Franjo, Jakob, Ivica Sigler i Lemajić okupili su oko sebe grupu simpatizera i aktivista sa kojima su politički radili. Svih se iz grupe ne bih mogla sjetiti, ali se sje-

ćam da su u njoj bili: PIRTOŠEK TONČI, KOPUN IVICA i neki Mile, gaterista, čijeg se prezimena ne sjećam.

Tonči Pirtošek radio je kao gaterista. Po nacionalnosti bio je Slovenac. Primljen je za člana Partije, ali ne znam kada. U sindikalnom radu bio je veoma aktivan.

Ivica Kopun bio je Zagorac, a radio je također kao gaterista. Primljen je za člana Partije. U radu je bio neustrahov i dosljedan. Veoma je aktivno radio u sindikalnom radu, a odlikovao se organizatorskim sposobnostima. U partizane je otišao 1941. godine, ali su ga negdje kod Kotor Varoša na putu uhvatili četnici i ubili.

Na samom početku rada partijske ćelije obrazovana je u preduzeću i omladinska, odnosno skojevska grupa. Sjećam se da su u toj omladinskoj grupi bili Zvonko Nemešćuk i Zvonko Zrelec, a drugih se imena ne bih mogla sjetiti premda znam da je bila dosta brojna. Zvonko Nemešćuk je negdje pred sam rat otišao na rad u policiju, ali ne znam da li je to učinio na svoju ruku ili po partijskom, odnosno skojevskom zadatku.

U Pilani je Franjo radio na čvršćem organizovanju sindikalnog rada zajedno sa svojim partijskim drugovima, a bio i organizator štrajka radnika. Štrajk je bio 1934. ili 1935. godine. Koliko se sjećam, u štrajkaškom odboru bili su: Ivica Tot, Ivica Sigler, Franjo Sarafin, Franjo Lemajić, Luka Mogut, Dujlović i još neki. Sindikalni rukovodilac pilanskih radnika bio je tada Dujlović. Štrajk je tada trajao tri nedelje. Djelimično je uspio. Zahtjevi pilanskih radnika u štrajku bili su: povišenje najamnine i poboljšanje uslova rada. Posebni zahtjevi bili su: dobijanje jednog radnog odijela godišnje i pravo da radnici u letnjim mjesecima, u tri letnja mjeseca, dobijaju po dvoja kola otpadaka za grijanje. Radnici su inače ranije dobivali po jedna kola otpadaka mjesečno. Bila su to manja zaprežna kola na koja se nabacivalo drvo za ogrev. Insistiranje da se dobije drvo u letnjim mjesecima imalo je svoje razloge: drvo je tada bilo suvo, za razliku od zimskih mjeseci kada je bilo vlažno i često natopljeno vodom. Mokri otpatci u zimskim mjesecima skoro da se nisu mogli ni koristiti. Dobivanje ovih otpadaka bila je mala konpenzacija za niske najamnine radnika.

Pregovori sa firmom "Bosna-Bois d.d.", odnosno njenim direktorom Vilhelmom Mirosavljevićem trajali su veoma dugo. Išlo se i u Bansku upravu na ove pregovore, mislim čak i kod bana.

Štrajk je dobrim dijelom uspio. Radnici su dobili pravo da u letnjim mjesecima dobiju po dvojica kola drva, a nakon većeg natezanja sa direktorom i radno odijelo (mislim za određene kategorije radnika). Čini mi se da je i najamni- na simbolično povišena.

Pomenuti direktor firme Vilhelm Mirosavljević bio je Jevrejin, koji je zbog braka sa nekom katolkinjom prešao na katoličanstvo i vjenčao se u orkvi. U toku drugog svjet- skog rata ostao je i dalje u firmi. Njemci ga kao katolika nisu dirali. U septembru 1944. godine izašao je na oslobodje- nu teritoriju.

Jednom se sa nekog partijskog sastanka, održanog u Gornjem Šeheru negdje krajem avgusta 1934. godine, Franjo vratio kući tek u jutro. Otišao je u subotu uveče, a vratio se tek u nedelju u rano jutro. Da bi maskirao svoj dolazak u koloniju na Pilani, jer je to moglo izgledati čudno jer se u nedelju duže spavalo, Franjo je uzeo kod Idriza Masle jedno lonče i na pijaci usput kupio kajmak ili povlaku. Na taj je način maskirao svoje rano dolaženje jer je tako izgledalo kao da je išao na tržnicu radi kupovine.

Tako je morao postupati jer su Franjino kretanje pratile policijske vlasti. Bilo je i takvih koji su radili kao policijski doušnici. Jedan od takvih bio je i Vaso Todić, priučeni stolar u Pilani. Stanovao je na početku kolonije tako da je mogao pratiti ko dolazi i odlazi. Vasi Todiću su dali radno mjesto u radionici gdje je radio moj muž da bi mogao pratiti njegovo kretanje, šta govori sa radnicima i s kim se sastaje. Franjo je to i sam primjetio, ali je bio i upozoren da Vaso Todić djeluje kao konfident. Djelovanje Vase Todića nije moglo proći nezapaženo i od ostalih nap- rednih radnika jer je kao policijskim doušnik radio u Pila- ni i prije dolaska moga supruga u firmu "Bosna-Boa".

Ovakvi kao Vaso Todić bili su veoma opasni, ali se već znalo ko je ko, naime znalo se kako se i kome moglo pri-

stupiti. Kao organizovani doušnik naročito je bio angažovan od 1934. godine.

Znam da je 1935. godine održan jedan partijski sastanak u tzv. biskupovoj palati, zgradi u vlasništvu Banjalučke biskupije, ali sa privatnim stanovima. Ovaj je sastanak održan u jednom od stanova. Prema Franjinom obavještenju, na ovaj je sastanak došao i neki viši partijski funkcioner, mislim iz Beograda ili Zagreba. Na ovom je sastanku bio prisutan i Franjo, ali mi nije poznato kakvog je sadržaja bio i ko je sve na njemu prisustvovao.

U radničkoj koloniji na Pilani stanovali smo u kući broj 20. Svaka je kuća imala po četiri stana. Stanovi su bili jednosobni. Mi smo stanovali prizemno na dverišnoj strani. K nama su u posjete dolazili Muhamed Kazaz, Kasim Hadžić, Veljko Djordjević, Ethem-Leda Karabegović, Nikica Pavlić, Vilko Winterhalter, Idriz Maslo, Asim-Štruca Dedić i mnogi drugi, a da i ne pominjem članove Partije i simpatizere sa područja gdje smo stanovali i Franjine drugove iz Pilane.

Meni lično su u posjete dolazile Ruža Oljača, Rada Vranješević, Beba Mandrović i druge, posebno drugarice sa kojima sam radila u "Pelagiću".

Svi ovi sastanci, odnosno posjete drugova i drugarica, bili su u znaku razgovora o političkim prilikama i dogovora o aktivnostima u sindikatu, "Pelagiću" itd.

Poslije pomenutog štrajka u Pilani Franju su izbacili sa posla. Nije radio cijeli mjesec dana. Izbacili su jedino njega s motivacijom da je bio organizator štrajka. Sindikat i radnici su otvoreno protestirali, ali kada to nije pomoglo zaprijetili su ponovo opštim štrajkom. Počele su i pripreme za novi štrajk i uprava firme bila je prisiljena da Franju vrati na posao i isplati mu najamninu za vrijeme dok nije radio. Za ponovni prijem na posao angažovali su se i sindikati u gradu, druge podružnice sindikata i sindikalno rukovodstvo. Jedinствена akcija urodila je plodom.

U međjuvremenu, u četiri navrata policijski organi dolazili su da izvrše pretres stana. Sve je to bilo poslije štrajka. Pretresi su bili sistematski jer su sve do u detalje pretresli, čak svinjac i kokošinjac. Sve im je izgledalo sum-

njivo, svaki predmet i svaki tekst, uključujući i privatna pisma. Ilegalni materijal nisu pronašli jer je bio u dubini dimnjaka obavijen crnom krpom.

I tada i poslije ponovnog prijema na posao nad Franjom je bila vršena pojačana kontrola i kretanja i rada. U okviru firme na svaki se Franjin korak pazilo. Franjo je nastavio da radi, ali je u svemu morao da bude krajnje oprezan.

Negdje u početku 1936. godine Franjo je na Pini obazovao grupu aktivistkinja ženskog pokreta u kojoj su bili: Beba Mandrović (tada udata Sorokin), Lenka Rak i ja. Dobivale smo literaturu koju smo proradjivale i manje konkretne zadatke, odnosno zadatke šta i kako organizirati u angažovanju žena i njihovom političkom prosvjećivanju. Obično smo se sastajale u našem stanu. Sjećam se jednog sastanka koji je u proljeće 1936. godine održan u jednom šljiviku na Hisetama. Sastanak je vodila Rada Vranješević, a bile smo prisutne: Eva Šmit, Beba Mandrović, Lenka Rak i ja. Obavještene smo da smo kandidati za članove Partije.

Uključile smo se u ženski feministički pokret od samog početka i u akcije koje je ženski pokret organizirao. Nastojale smo da što veći broj žena uključimo, a i da radimo na njihovom političkom izgradjivanju. Rad u ženskom pokretu vezali smo za rad u "Pelagiću".

U ženskom pokretu i "Pelagiću" bile su aktivne: Olga, Boža i Mima Lemajić, Beba Mandrović, Marica Knez (udata za frizera Žabu), Minka Mozer (udata za nekog avijatičara i sada živi u Splitu), Rozika Sigler (žena Ivica Siglera) i dr.

Rozika se od Ivica Siglera razvela negdje pred sam drugi svjetski rat. U toku rata stupila je u Kulturbund i kao aktivistkinja ove fašističke organizacije bila je poslije rata u zatvoru.

Ivica Sigler bio je za vrijeme rata u Konjicu. Iz Banje Luke je otišao kada je Pilana prestala da radi. Koliko sam obavještena, u toku rata bio je ilegalni radnik u Konjicu. Tu je i umro 1961. ili 1962. godine.

Sa pomenutim ženama bila sam u dramskoj i recitatorskoj sekciji, a i pjevačkom horu RKUD "Pelagić". Aktiv-

no sam radila u "Pelagiću" od vremena preseljenja u koloniju na Pilani jer sam uspjela da riješim osnovni problem i smještaja i čnvanja djece dok sam odsutna.

Sjećam se drame "Radnička sudbina" koju je uvijek bala i prikazala naša dramska sekcija. Franjo i ja imali smo glavnu mušku i žensku ulogu. On je igrao ulogu zidara koji je u toku rada pao sa skele i poginuo. Da bi slika pogibije bila što vjernija, Franju su polili crvenom bojom tako da je slika bila vjerna i potresna. Ja sam imala ulogu njegove supruge koja je ostala nezbrinuta sa četvoro djece. Pored svoje dvoje djece, sina i kćerke, za statistu dohila sam još dvoje nejake djece. Ja se tu u sceni zaklinjem iznad tijela mrtvog muža da ću njegovu smrt osvetiti jer je režim kriv zbog njegove smrti, režim koji ne vodi brigu o obezbjedjenju radnika na radnom mjestu.

Eva Šmit vanredno je odigrala ulogu jedne primitivne malogradjanske žene, bogomoljke, koja je volila da trača u komšiluku raspredajući o onome što se zbilo. U svojoj ulozi ona tumači smrt božjom kaznom zbog bezbožništva. Bilo je u komadu još sporednih uloga kojih se ne sjećam. Publika je u Radničkom domu, mislim 1934. godine, komad vanredno primila. Mnogi su i plakali.

Predstavu su pripremali studenti iz KAB-a, ali se ne sjećam ko je predstavu režirao. Znam da su oko priprema bili angažovani Nikica Pavlić, Josip i Ivica Mažar, koji su nam i inače u svemu pomagali. Bili su tu i drugi članovi KAB-a jer su sa "Pelagićem" usko saradjivali.

Dramska predstava "Radnička sudbina" više nije prikazivana jer su burni događaji koji su iza toga slijedili onemogućili daljna izvođenja.

Sjećam se i jedne recitacije koju smo dali. Bila je pod nazivom "Riža". Učestvovala smo: ja i moje drugarice iz Pilane. Hrska recitacija "Riža" od jednog kineskog autora održana je u Hrvatskom domu na programu koji je priredilo društvo "Pelagić".

Takođe se sjećam jedne konferencije ženskog pokreta, mislim 1934. godine, održane u maloj sali današnjeg Pozorišta. Na ovu konferenciju došli su neki znatizeljni muškarcici iz redova banjalučke ćaršije, koji su željeli da čuju

"Šta to žene hoće?". Bili su to bogataši, banjalučke gazde. Konferenciju je otvorila žena sudije Ladića. Uzela je zatim riječ jedna intelektualka, danas se ne mogu sjetiti koja, i počela diskutovati o pravu žena, o osto takvoj odgovornosti žena kao i muškaraca, o potrebi emancipacije žena itd.

Kada je ona počela o tome govoriti ustao je jedan banjalučki gazda i počeo vikati: "Šta vi žene hoćete? Idite kući i uzmite kecelje i kuhače. Kad bi sutra izbio rat i trebalo pucati muškarci bi išli da se bore, a ne žene!"

Na te njegove riječi skočio je Boro Ilić, koji je takodje došao na našu konferenciju, i upao u riječ govorniku koji je napadao žene. Boro je isto tako oštro odgovorio: "Jeste, gospodo, ali žene su one koje radjaju materijal za ubijanje! Onda bi po vašem, gospodo, najbolje bilo da žena odmah ubije svoj porod, a ne da ga mukotrpno othranjuje da ga top ubija!". Ovih se riječi dobro sjećam. Nastavio je u istom smislu dalje nastavio. Nastala je galama. Sve prisutne žene dale su podršku riječima Bore Ilića. Gazde su galamom reagirale. Konferencija je morala da prekine sa radom.

Negdje u jesen iste godine održana je konferencija ili godišnja skupština u sali kino "Palasa". Tada je jako lijep referat dao Miloš Popović.

Ranije sam pominjala Evu-Efiku Šmit. Ona je rođena 1900. godine, mislim u selu Branjevu kod Bjeljine. Tamo se i upoznala sa Jakovom. U tom su selu bili nastanjeni njemački kolonisti. Znam da je Efika Šmit išla sa Smiljom Macurom u Daruvar.

Godine 1936. došlo je do velike provale u partijskoj organizaciji Banje Luke i do hapšenja većeg broja komunisti, a sve u vezi sa hapšenjem Zmazeka u Hrv. Kostajnici.

U pilani prvo su uhapsili Ivana Siglera i Franju Lemajića i odveli u zatvor. Trebalo je da povedu i mog supruga, ali je on uspio da prethodno dodje kući i da me o predstojećem hapšenju obavjesti, odnosno pripremi. Sjećam se kako mi je rekao: "Odveli su Siglera i Lemajića sa posla. Sigurno dolaze i po mene. Nemoj se plašiti, neće biti ništa strašno. Izvršena je provala u Kostajnici."

Bila sam veoma zabrinuta. Ubrzo su došli agenti.

Franju su uhapsili i odveli.

U toku pretresa cijeli su stan ispreturali. Svuda su zagledali, sve im je izgledalo sumnjivo, pa čak i najbezazlenije stvari. Bio je to šesti po redu sistematski pretres našeg stana. Medjutim, ništa nisu našli.

Policijske vlasti uhapsile su tada veliki broj komunista. Koliko se sjećam, tada ih je uhapšeno sedamnaest. Uglavnom, uhapsili su najistaknutije komuniste: Veljka Djordjevića, Ethema-Ledu Karabegovića, Nikicu Pavlića, Miloša Popovića, Jakoba Šmita, Kasima Hadžića, Ivicu Tukerića, Idriza Maslu, Ivich Siglera, Franju Lemajića i mog muža. Znam da je tada bilo govora o 17 članova Partije. Nisam sigurna, ali je vjerovatno da je tada uhapšen i Safet-Fric Filipović. Znam da je kasnije uhapšen i Pipo Pavlić.

Vjerovatno da bi tada uhapsili i Muhameda Kazaza, ali je on izbegao hapšenje jer se tada nalazio na liječenju kao plućni bolesnik. Hapšenje je bilo težak udarac za partijsku organizaciju u Banjoj Luci.

Baš u to vrijeme dok su se komunisti nalazili u zatvoru u Banjoj Luci su boravila dva tadašnja ili bivša ministra. Mislim da se radilo o Ljubi Davidoviću i Nikoli Pašiću. Poznavši da su oni odsjeli kod dr Branka Čubrilovića, Šoša je organizirao da ih posjeti jedna delegacija sastavljena od majki i žena uhapšenih: majke Ivice Mažara i Nikice Pavlića, Rozika Sigler, Štefica Lemajić i ja.

Ministrima se obratila majka Pavlić s molbom da se angažuju da bi se uhapšeni pustili iz zatvora jer su bez razloga uhapšeni. Oni su obećali da će sve srediti i da će zatvorenici biti pušteni.

U ovu posjetu otišli smo u popodnevnim časovima. Osim dr Branka Čubrilovića i uglednih gostiju iz Beograda tu su bili prisutni i predstavnici banjalučke buržoaske elite. Osjećala se njihova ravnodušnost kada je mama Pavlić govorila o uhapšenoj banjalučkoj djeci.

Rozika Sigler, Štefica Lemajić i ja bile smo iznenadjene kada smo kod vrata u stanu primjetile da na nekoj šamrlici sjedi, mezi i pije rakiju Vaso Todić, onaj za koga smo znale da u Pilani djeluje kao doušnik. Šta je on tu tra-

žio? Kakvu je vezu sa Ćr Brankom Ćubrilovićem imao?

Znale smo da naše nastojanje neće uroditi plodom, ali smo ipak željele da baš na ovaj način izrazimo naš protest. Postale smo sve ubjedjenije da su političke vlasti odlučile da nadju "čvrste dokaze" o njihovoj krivnji, a potvrda takvih namjera bilo je angažovanje agenata iz zagrebačke policije koji su vodili istragu.

Uhapšene komuniste prvo su smjestili u policijski zatvor, gdje su ih držali oko tri nedelje. Saznala sam da su ih tamo mučili primjenjujući već poznate metode iznudjivanja priznanja. Kasnije su ih sproveli u Šrnu kuću gdje su bili zatvoreni oko tri mjeseca.

Ja sam Franji pravila kolače-salnjake u većoj količini. Donosila sam mu ih u zatvor. Sa tim kolačima Franjo je podmićivao stražare. Davao im je da jedu. Kasnije ih je molio da kolače doture i uhapšenima. Pošto su oni tu njegovu molbu počeli izvršavati, među listiće salnjaka stavljao je na tankim listićima cedulje sa obavještenjima. O tome mi je kasnije pričao i tako sam saznala zbog čega je on insistirao da mu se salnjaci šalju.

U zatvoru su se dobro držali. Pošto nisu ništa priznavali, a priznanja im i pored mučenja nisu mogli iznuditi, Ivica Sigler i Franjo Lemajić pušteni su na slobodu, a Jakov Šmit je bio osuđen na neku vremensku kaznu.

Međutim, Franju nisu na uobičajeni način kaznili. Donijeli su odluku da ga protjeraju iz Jugoslavije "kao Poljaka". Prvim vozom transportovali su ga u Zagreb.

Takva odluka bila je besmislena. Prvo bih objasnila kako je došlo do toga da se Franjo tretira kao "poljski državljani". Naime, dok se Franjo nalazio na odsluženju vojnog roka u Ptuju njegova je majka na sve strane pravila molbu da ga oslobode služenja vojske kao hranioca. Kad u tome nije uspjela, napravila je molbu da ga puste kao poljskog državljanina. Franjo je pušten iz vojske kao poljski državljani, a već je bio odslužio devet mjeseci. Bila je to velika greška jer je mogao ostati u vojsci i preostalim nekoliko mjeseci i ne bi imao peripetija koje su nastale 1936. godine.

U pomenutom procesu banjalučkim komunistima policijske vlasti iskoristile su ovaj promašaj Franjine majke da bi imale razloga da ga protjeraju iz Jugoslavije. Nisu mu uspjele dokazati ono što su htjele i preduzele su korake da se "oslobode opasnog komunista". Franjo je bio čovjek bez državljanstva jer nije imao poljsko, a izgubio je jugoslovensko.

Kada su Franju vodili u Zagreb, na željezničkoj stanici u Predgradju primjetio ga je Karlo Štadler iz Pilane i došao da javi.

U međjuvremenu, kada sam doznala da su Franjo Lemačić i Ivica Sigler pušteni iz zatvora na slobodu, a moj Franjo nije, smjesta sam otišla kod Luke Moguta da intervenišem. Mogut mi je tada rekao da dobro poznaje Svetu Moljevića i da će se on sigurno založiti za Franjino puštanje. Oko 17.30 sati zajedno smo otišli kod Moljevića, koji nam je rekao da je već kasno, ali da će se sutra sigurno zauzeti da se i Franjo pusti iz zatvora. Bila sam zabrinuta zbog čega su baš mog Franju zadržali.

Kad sam stigla kući, baš je sa željezničke stanice Predgradje došao Karlo Štadler da me obavjesti da Franju policija vodi u Zagreb. Voz je za Zagreb već bio otišao.

Odmah sam zaklala gusku i pripremila da je ponesem. Uzela sam ono malo novca što je bilo u kući i sa prvim večernjim vozom krenula istog dana u Zagreb. Pretpostavljala sam da će ga tamo zadržati u zatvoru i zbog toga sam mu ponijela gusku za hranu i topli veš za presvlačenje.

U Zagrebu izravno sam se obratila sindikata na adresu koju mi je dao Luka Mogut. Tamo sam objasnila razloge dolaska i dala cedulju koju mi je dao Luka Mogut. Rekla sam im da Franju moraju pustiti iz zatvora jer ga nisu osudili. Naime, informisali su me u Banjoj Luci da Franji nisu mogli ništa dokazati. U zagrebačkom odboru sindikata pokazali su puno razumjevanje i veliku susretljivost. Jedan njihov predstavnik pošao je sa mnom da obidjemo zagrebačke zatvore da bismo konstatovali gdje je smješten. Svuda su nam rekli da niko nije doveden iz Banje Luke. Bila sam krajnje zabrinuta jer sam znala da se sigurno u nekom zatvoru nalazi.

Moja su naslućivanja bila ispravna jer sam kasnije od Franje doznala da je tri dana bio smješten u zatvoru u Petrinjskoj ulici. Iz ovog zatvora su ga izravno odveli na jugoslovensko-madžarsku granicu. Tu je negdje u blizini granice neopaženo ispustio dopisnicu moleći nepoznatog nalaznika da je baci u poštansko sanduče. Ovu sam dopisnicu primila. I sada se dobro sjećam kratkog teksta: "Tri dana sam bio zatvoru u Petrinjskoj. Šupiraju me u Mađarsku. Tvoj Franjo." Dopisnica me je obradovala, ali me je istovremeno i pogodila vijest da ga protjeruju u drugu državu.

Franjo mi je kasnije pričao kako su ga doveli do granice i rekli: "Sad bježi i da se više nikad nisi pojavio u Jugoslaviji!". Na tom dijelu granice bilo je šipražje. Sve je to Franji bilo sumnjivo. Nisu ga doveli na neki otvoreni prostor gdje bi sve bilo vidljivo. Predosjećao je da će za njim pucati. Franjo je znao da je ranije policija dovodila neke do granice, gdje su žandarmi pucali u leđa i potom davana su saopštenja da su ti i ti ubijeni na granici prilikom pokušaja bjegstva.

Imajući ovo u vidu, Franjo je bježao u cik-cak liniji. Za njim su pucali, ali ga nisu pogodili. Uspio je živ da pređe na mađarsku teritoriju.

Franjo je znao da će ga mađarske vlasti uhapsiti ukoliko ga uhvate. Krajnje iscrpljen, došao je do neke seoske kuće na pograničnom području, do kuće nekog Slovaka. Dali su mu dobar doručak i smjestili ga da spava. Umoran, Franjo je odmah zaspao u lijepom krevetu sa perinom. Poslije spavanja namjeravao je da dalje krene. Međutim, dok je on spavao ovi su Slovaci obavjestili mađarsku žandarmeriju, koja je došla da ga uhapsi. Sproveli su ga u Budimpeštu, u zatvor Tolonohaz. U tom zatvoru je ležao 8 mjeseci.

Dobila sam njegovo pismo iz zatvora. Bila sam srećna što sam doznala da je živ. Preko banke poslala sam mu novac u mađarskoj valuti.

Otišla sam tada u Poljski konzulat u Banjoj Luci do konzula Artura Burde s molbom da interveniše za mog muža. Informisala sam ga o cijelom slučaju. Međutim, on nije ništa uradio mada je sve obećavao. Kada sam vidjela da Burda ništa

praktično ne preduzima, a vrijeme je proticalo bez ikakvog obavještenja, odlučila sam da odem do Konzulata Poljske u Zagrebu. Dok sam čekala da me primi poljski konzul, naišao je Artur Burda i upitao zbog čega sam došla. Vidjela sam da mu nije bilo pravo što dolazim u Konzulat u Zagreb. Ipak me primio poljski konzul. Tamo sam dobila obavještenje koje me je potpuno iznenadilo i još više zabrinulo. Rekli su mi da su Franjini roditelji rođeni u Poljskoj u Stobijerni kod Žešova, ali da mu je djed austrungarski doseljenik i da se porodica Sarafin ne vodi u evidenciji državljana Poljske. Prema tome, moj Franjo nije poljski državljan! Objašnjenje me nije zadovoljilo. Konstatovala sam da su u buduće zatvorena vrata polskog konzulata da im se obraćam.

Vratila sam se u Banju Luku. Nisam znala šta dalje da preduzimam i kome da se dalje obraćam. Moj je položaj bio težak, a da i ne pominjem materijalne prilike.

I sama sam bila na udaru policije, odnosno upravnika policije Petrića. Neposredno poslije povratka iz Zagreba, kada sam ga tražila po zatvorima, kada još nisam znala šta je sa Franjom, pozvao me je upravnik policije Petrić i saopštio da spremim stvari jer ću sa djecom biti protjerana preko granice. Molila sam ga i preklinjala da poštedi porodicu jer Franjo nije uradio ništa protivzakonito, već je radio u sindikatu ono što je zakonom bilo dozvoljeno. Molila sam ga da shvati da su kaznili ne samo Franju, već i cijelu porodicu koja je ostala bez sredstava za život. Na sve to on je osorno odgovorio: "Vi ste njegova zakonita žena. Trebalo je da pazite šta on radi!".

Petrić je bio neumoljiv. Iskonski sam osjećala da uživa u tuđim mukama. Svakih 15 dana dolazio je policajac naoružan puškom i kao neku kriminalku stražarno me sprovodio u Upravu policije kod Petrića. Tamo me je ispitivao agent Miljević i uvijek iznova ispitivao šta je sve radio Franjo, s kim se sastajao, ko je dolazio u kuću, šta je u kući sakrivao. Bila je to posebna vrsta mučenja u nastojanju da me skrše. Nije im bilo dosta što sam ostala bez sredstava za život. Tako je to trajalo godinu dana. Bio je to fizički i psihički pritisak.

Ozlojedjena zbog ovih maltretiranja, kad već nisam mogla izdržati ovakve pritiske, gnjevno sam rekla upravniku policije Petriću: "Gospodine upravniče, ovo je moja rodna gruda i moja koljevka, živu me nećete prebaciti preko granice! Samo mene mrtvu i djecu možete prebaciti! Nisam nikakva prostitutka da me možete maltretirati i šupirati! Nisam kriva ni ja ni moja djeca, šta vi hoćete?!". Bio je iznenadjen mojim odgovorom. Sav se zacrvenio od gnjeva.

Bešlagić mi je pomogao, ali ne zbog mene, ne zbog sažaljenja prema meni i mojoj porodici. Zapravo, meni sažaljenje nije bilo potrebno. Želila sam samo da me puste na miru. Bešlagiću nisam nikada išla da tražim podršku ili intervenciju. Bešlagić je čuo za odnos Petrića prema meni, a pošto se međusobno nisu podnosili, želio je da iskoristi moj slučaj da bi radio na smenjivanju Petrića. U tome je i uspio.

Sa ovim u vezi, htjela bih spomenuti jedan interesantan detalj. Svojevremeno je Eva Šmit prala veš Franji Arvajderu, sekretaru bana Milosavljevića. Kada je sa Smiljom Macurom otišla u Daruvar taj je posao meni prepustila. Arvajderu sam prala veš još dok je Franjo bio u Banjoj Luci jer sam na taj način zaradjivala novac potreban za izdržavanje porodice. Franjina najamnika je bila mala da bismo mogli podmirivati troškove izdržavanja.

Arvajderu sam prala veš svakih 15 dana. Bio je veoma zadovoljan i sa pranjem i sa peglanjem. To mi je kasnije pomoglo da on svojom linijom interveniše u mom slučaju, premda mu o tome nisam ništa govorila. Moji životni problemi bili su moja privatna stvar i o tome nisam govorila. Međutim, on je o odnosu Petrića prema meni već čuo.

Jednom prilikom kada sam mu donijela opeglani veš rekao mi je da ponovo dođem za jedno 15 dana. Odgovorila sam mu: "Ukoliko budem ovdje?!".

"Zašto? Gdje ćete biti?", znatiželjno je upitao.

Tada sam mu rekla cijeli moj slučaj. Na kraju mi je Ajvajder obećao da će intervenisati kod Petrića, svog školskog kolege. Međutim, Ajvajder ništa nije mogao učiniti. Petrić o tome nije htio ni da čuje, čak mu je koješta napričao

o meni, da sam veoma drska, da sam politički veoma sumnjiva
itd. Ajvajderova nastojanja nisu dala rezultat. Osjetila sam
da mi želi pomoći.

Jednog dana mi je rekao: "Vaš gonitelj, upravnik
Petrić, biće smenjen. Imaćete mira. Nažalost, gospodjo, stigao
je dekret da ga ja zamjenim, ali meni, vjerujte, ne leži ta
služba!".

Ajvajder je bio veoma kratko vrijeme na dužnosti
upravnika policije u Banjoj Luci jer su ga smjenili kao
veoma labavog čovjeka. Bio je ukoren da je mnoge zatvoreni-
ke pustio na slobodu. Takav im čovjek nije ni mogao biti po
ćudi jer su tražili čovjeka istog kova kao i Petrić.

30. maj 1975. godine
Banja Luka

(Katica Saračin)